

<https://doi.org/10.62837/2026.2.160>

AZƏR SÜRƏTULLA FƏRƏMƏZOV
Lənkəran Dövlət Universiteti
azerfaramazov3@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7601-9985

TEMPORAL KOMPONENTLI FRAZEOLoji VAHIDLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏ TƏDQIQI: STRUKTUR, SEMANTİK VƏ KOMMUNİKATİV ASPEKTLƏ

Xülasə

Məqalədə ingilis dilində temporal komponentli frazeoloji birləşmələrin dilin semantik, struktur və kommunikativ qatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılır. Temporal frazeologizmlərin istifadəsi yalnız hadisələrin zaman ardıcılığını göstərmir, eyni zamanda nitqin koherentliyini təmin edir və mətnin interpretasiyasını kommunikativ kontekstə bağlayır. Tədqiqat göstərir ki, zaman anlayışını ifadə edən frazeoloji vahidlər leksik, sintaktik və mətn səviyyələrində fəaliyyət göstərərək nitqin semantik bütövlüyünü və pragmatik funksionallığını qoruyur. Eyni zamanda, temporal komponentli frazeologiyalar danışmaq və yazı dilində milli-mədəni, ekspressiv və koqnitiv informasiyanı çatdırmaqda mühüm rol oynayır. Beləliklə, temporal frazeologiyada universal vasitə kimi çıxış edir, mətnin daxili bağlılığını və kommunikativ aktın səmərəli interpretasiyasını təmin edir.

Açar sözlər: frazeoloji vahidlər, temporal komponent, idiom, mətn koherensiyası, kommunikativ funksiyalar, frazeosemantik sahə, ingilis frazeologiyası

ИССЛЕДОВАНИЕ ВРЕМЕННОГО КОМПОНЕНТА В АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ: СТРУКТУРНЫЙ, СЕМАНТИЧЕСКИЙ И КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТЫ РЕЗЮМЕ

В статье исследуется взаимодействие временного компонента с семантическим, структурным и коммуникативным уровнями английских фразеологических единиц. Использование временных фразеологизмов не только отражает хронологическую последовательность событий, но и обеспечивает когерентность текста, связывая его с конкретным коммуникативным контекстом. Исследование показывает, что фразеологические единицы с временным компонентом функционируют на лексическом, синтаксическом и текстовом уровнях, сохраняя семантическую целостность и прагматическую эффективность дискурса. Кроме того, временные фразеологизмы играют важную роль в передаче культурной, экспрессивной и когнитивной информации как в устной, так и в письменной речи. Таким образом, темпоральность выступает в фразеологии универсальным

средством обеспечения внутренней связности текста и адекватной интерпретации коммуникативного акта.

Ключевые слова: фразеологические единицы, временной компонент, идиома, когерентность текста, коммуникативные функции, фразеосемантическое поле, английская фразеология

AZAR FARAMAZOV

**THE STUDY OF TEMPORAL COMPONENTS IN ENGLISH
PHRASEOLOGICAL UNITS: STRUCTURAL, SEMANTIC, AND
COMMUNICATIVE ASPECTS**

ABSTRACT

This article investigates the role of temporal components in English phraseological units, emphasizing their interaction with semantic, structural, and communicative levels of language. The use of temporal phraseological units not only indicates the chronological sequence of events but also ensures textual coherence and links the text to the communicative context. The study demonstrates that phraseological expressions with temporal semantics function at lexical, syntactic, and textual levels, preserving semantic integrity and pragmatic functionality of discourse. Moreover, temporal phraseological units play a key role in conveying cultural, expressive, and cognitive information in both spoken and written language. Consequently, temporality in phraseology serves as a universal tool for ensuring text cohesion and effective interpretation of communicative acts.

Keywords: phraseological units, temporal component, idiom, text coherence, communicative functions, phraseosemantic field, English phraseology

Giriş:

Frazeologiya, yunanca phrasis – “danışiq tərzi” və -logia – “tədqiqat” sözlərindən törəyərək, dilin ifadəli və rəngarəng qatlarını öyrənən müstəqil sahədir və XX əsrdə formalaşmışdır, söz ehtiyatının struktur, semantik və kommunikativ xüsusiyyətləri ilə yanaşı, milli-mədəni, tarixi və koqnitiv informasiyanı əks etdirir [12, s.75]. Frazeoloji vahidlər (idiomlar) həm gündəlik nitqdə, həm də ədəbi üslublarda əhəmiyyətli rol oynayır və milli adət-ənənələr, tarix və folkloru əks etdirən kompleks dil vahidləridir [3, s.91]. Germanşünaslıqda V.V. Vinogradov, A.V. Kunin və L.K. Belyaev frazeoloji vahidlərin semantik bütövlüyünü, struktur sabitliyini və nitq funksiyalarını sistemli şəkildə araşdırmışlar [8, s.67; 20 s.48]. Xüsusilə temporal komponentli frazeologiya hadisələrin gedişi, başlanğıcı, müddəti və nəticəsini çatdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir; rus dilçiliyində frazeosemantik sahə modeli [8, s.90], ingilis dilində isə A.V. Kuninin nəzəriyyəsi frazeoloji vahidlərin struktur, semantik və funksional aspektlərini birləşdirərək onların zaman anlayışını ifadə etmə və nitqdə istifadəsi üçün möhkəm elmi baza təmin edir [8, s.65]. Bu tədqiqatın məqsədi ingilis dilində temporal komponentli frazeoloji birləşmələrin sistemli təsnifatını, sahə strukturu və nitq funksiyalarını araşdırmaq,

frazeologiyanın nəzəri inkişafını, temporal frazeologiyanın koqnitiv və kommunikativ aspektlərini təhlil etməkdir.

Əsas hissə: Frazeologiya (yunanca *phrasis* – “danışıq tərz”, *-logia* – “tədqiqat”) XX əsrdə müstəqil dilçilik sahəsi kimi formalaşmışdır. Bu sahə dilin söz ehtiyatının ən ifadəli və rəngarəng qatlarını araşdırır və frazeoloji vahidlər vasitəsilə milli mədəniyyətin, tarixin və xalq yaradıcılığının refleksiyasını təmin edir [5, s.75]. Frazeoloji vahidlər, ingiliscə “idioms” adlanan bu struktur elementlər, həm mədəni, həm də emosional qatları ilə dilin zənginliyini nümayiş etdirir [11, s.78]. Əgər sinonimləri söz ehtiyatının çalarları kimi qəbul etsək, frazeologiya milli adət-ənənələr, xalq mahnıları və nağıllarının təsvirlərini əks etdirən bir “rəsm qalereyası”na bənzəyir [15, s.91]. Burada böyük şairlərin sitatları, xalq hikmətləri və gündəlik nitqin yumorlu ifadələri bir arada mövcuddur. Germanşünaslıqda frazeologiya XX əsrin ortalarından etibarən dilçilik elminin müstəqil və intensiv inkişaf edən sahələrindən biri kimi formalaşmağa başlamışdır. Frazeoloji vahidlərin sabitliyi, semantik bütövlüyü və struktur xüsusiyyətləri onları sərbəst söz birləşmələrindən fərqləndirən əsas amillər hesab edilir. Bu xüsusiyyətlər frazeoloji birləşmələrin yalnız leksik deyil, həm də mədəni, tarixi və koqnitiv informasiyanı əks etdirən bölünməz vahidlər kimi çıxış etməsinə imkan verir. Frazeologiyanın ilkin nəzəri əsasları rus və alman dilçilik məktəbləri tərəfindən qoyulmuşdur. V.V. Vinogradov frazeoloji vahidlərin semantik bağlılıq dərəcəsinə əsaslanan təsnifatını irəli sürmüş və onları frazeoloji birləşmələr, frazeoloji vəhdətlər və frazeoloji bitişmələr kimi qruplaşdırmışdır [19, s.78]. Bu yanaşma frazeoloji vahidlərin semantik qeyri-kompozisional xarakterini və struktur sabitliyini ön plana çıxarmışdır. A.V. Kunin isə frazeoloji vahidləri tam və ya qismən köçürülmüş mənaya malik, sabit söz birləşmələri kimi təsnif etmiş və onların əsas müəyyənedici xüsusiyyəti kimi sabitlik anlayışını təqdim etmişdir [9, s.67]. Kuninin nəzəriyyəsinə görə, frazeoloji vahidlərin sabitliyi bir neçə səviyyədə təzahür edir: işlənmə tezliyi, leksik bütövlük, morfoloji dəyişməzlik, sintaktik sərtlik və semantik sabitlik. Bu parametrlər onların dil sistemində müstəqil və bölünməz vahidlər kimi fəaliyyət göstərdiyini təsdiqləyir. Frazeoloji vahidlərin tədqiqində sonrakı mərhələdə leksik-semantik və funksional yanaşmalar ön plana çıxmışdır. L.K. Belyaev frazeoloji vahidlərin komponentlərinin statusunu araşdıraraq göstərmişdir ki, bu komponentlər öz leksik müstəqilliyini qismən itirsə də, frazeoloji vahidin semantik bütövlüyü daxilində xüsusi işarəvi funksiyaları saxlayır [5, s.48]. Bu yanaşma frazeoloji vahidlərin daxili semantik təşkilinin daha dərinə dərk edilməsinə şərait yaratmışdır. Qərb dilçiliyində frazeoloji vahidlərin tədqiqi daha çox korpus əsaslı və koqnitiv yanaşmalarla zənginləşdirilmişdir. R. Moon frazeoloji vahidlərin mütləq sabit olmadığını, müəyyən kontekstlərdə məhdud variasiyaya məruz qala bildiyini göstərmişdir [14, s.92]. A. Langlotz isə idiomların koqnitiv təbiətini əsaslandıraraq onların danışanın zehni leksikonunda bütöv konseptual vahidlər kimi saxlanıldığını

irəli sürmüşdür [12, s.71]. Bu yanaşmalar frazeoloji vahidlərin həm struktur, həm də semantik və koqnitiv aspektlərdən öyrənilməsinə imkan verir. Frazeoloji vahidləri sərbəst söz birləşmələrindən ayırmaq dilçilikdə ən çox müzakirə olunan problemlərdən biridir [12, s.62]. Bu problem yarı-fiks və ya yarı-sərbəst söz birləşmələrinin mövcudluğu ilə daha da mürəkkəbləşir. Belə birləşmələr struktur sabitliyinə malikdir, lakin mənaları komponentlərin metaforik qarşılıqlı təsirindən yaranır. Məsələn, ifadələr *to attend university* və *to ride a bicycle* yarı-sərbəst birləşmələrə misal göstərilə bilər [10, s.70].

Frazeoloji vahidləri sərbəst söz birləşmələrindən ayırmaq üçün Vinogradov tərəfindən üç əsas kriteriya irəli sürülmüşdür:

1. Struktur kriteriyası: Frazeoloji vahidlər komponentlərinin dəyişdirilməsinə çox az imkan verir. Məsələn, *to turn a blind eye* ifadəsində “blind eye” komponentlərinin dəyişdirilməsi mənanı pozur (Vinogradov, 1980).
2. Semantik kriteriya: Frazeoloji vahidlərin mənası bütöv olaraq metaforik xarakter daşıyır. Hər bir komponent ayrı mənaya malik olsa da, onların birləşməsi yeni və bütöv anlayış yaradır. Məsələn, *spill the beans* ifadəsi “sirri açmaq” mənasını verir, lakin burada “beans” və “spill” sözlərinin literal mənası nəzərə alınmır.
3. Sintaktik kriteriya: Frazeoloji vahidlər cümlədə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirə bilər: subyekt (*a blessing in disguise*), predikat (*to take the plunge*), atribut (*blind as a bat*), zərf (*at the drop of a hat*) və s. [20, s.118].

Frazeoloji vahidlərin təsnifatı müxtəlif meyarlara əsaslanır. Ənənəvi və geniş yayılmış yanaşma onların mənşəyinə və istifadəsinə görə qruplaşdırılmasıdır. L.P. Smith idiomları peşə sahələri və təbii mühitlərlə əlaqələndirərək təsnif edir: məsələn, dənizçilər, ovçular və ya kənd təsərrüfatı ilə bağlı ifadələr [17, s.137].

Vinogradov frazeoloji vahidləri idiomatiklik dərəcəsinə görə üç qrupa ayırmışdır:

- Frazeoloji birləşmələr: Tamamilə motivasiyasız söz birləşmələri, məsələn, *to bite the dust* – “ölmək” və ya *red tape* – “bürokratik metodlar” [19, s.86].
- Frazeoloji vahidlər (unities): Qismən motivasiyalı ifadələr, mənalarını metaforik kontekstdən çıxarmaq mümkündür, məsələn, *to break the ice* – “söhbətə başlamaq üçün gərginliyi aradan qaldırmaq” [20, s.124].
- Frazeoloji kollokasiyalar: Motivasiya olunmuş, lakin komponentlərin valensiyası sabitdir, məsələn, *make a decision* → *reach a decision*, lakin *make a guess* → *do a guess* olmaz [20, s.52].

Frazeoloji vahidlər həmçinin nitqin hissələrinə görə təsnif edilə bilər:

- İsim funksiyasında: *family heirloom*, *brainstorm*, *skeleton in the closet*
- Felin funksiyasında: *take advantage of*, *cast a shadow over*, *jump the gun*
- Sifətin funksiyasında: *high and mighty*, *as cool as a cucumber*

- Zərfin funksiyasında: *by hook or by crook, in the blink of an eye, on the spur of the moment*
- İnterfeksiya kimi: *Bless my soul!, Heaven help us!, For goodness' sake!*

Beləliklə, frazeoloji vahidlər strukturca sabit, semantik olaraq bütöv və metaforik, sintaktik olaraq çevik vahidlərdir [19, s.89]. Onlar dili zənginləşdirir və milli-mədəni xüsusiyyətləri əks etdirir, elmi təsnif isə onların sistemli öyrənilməsinə təmin edir. Germanşünaslıqda frazeoloji vahidlərin tədqiqində mühüm metodoloji istiqamətlərdən biri poli (sahə) yanaşmasıdır. Bu yanaşma frazeoloji vahidlərin dil sistemində tək-tək deyil, ümumi semantik əlamət əsasında birləşən struktur vahidlər kimi araşdırılmasına imkan verir. Xüsusilə zaman anlayışının frazeologiyada təzahürü bu metodun tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaradır. Frazeoloji vahidlərin sahə modeli əsasında öyrənilməsi rus dilçiliyində geniş şəkildə işlənmiş və əhəmiyyətli nəticələr əldə olunmuşdur. Bu kontekstdə Tzuy Xaynanın “Rus frazeologiyasında temporallığın frazeosemantik sahə modeli” adlı tədqiqatı diqqəti cəlb edir [17, s.90]. Müəllif rus dilində temporal məzmunlu frazeoloji vahidləri ümumi semantik əlamət – “zaman” seması əsasında birləşdirərək onları frazeosemantik sahə kimi təqdim edir. Tədqiqatda frazeosemantik sahə frazeoloji vahidlərin inteqral sema məcmusu kimi izah olunur. Zaman anlayışı burada həm frazeoloji vahidin əsas semantik nüvəsi, həm də hadisə, proses və ya əlamətin xarakteristikası kimi çıxış edə bilər. Bu, temporal frazeoloji vahidlərin leksik və konseptual səviyyədə öyrənilməsinə imkan verir. Frazeosemantik sahənin strukturu segment və mikrosegmentlər vasitəsilə təsvir olunur. Müəllif frazeoloji vahidlərin semantik yaxınlığına əsaslanaraq sahəni müxtəlif segmentlərə ayırır; məsələn, zamanın mərhələlərini ifadə edən vahidlər bir segment, onun daxilində isə başlanğıc, maksimum inkişaf və yekun mərhələni bildirən mikrosegmentlər müəyyən edilir [1, s.56].

Tədqiqat göstərir ki, rus dilində temporal frazeologiya 13 əsas semantik segment üzrə formalaşır: həyat mərhələləri, sutkalıq dövrlər, fəsillər, zamanın sürəti, hadisələrin uyğunluğu və uyğunsuzluğu, gələcək zamanın qeyri-müəyyənliyi, uzaq keçmiş və s. [12, s.26]. Bu, zaman konseptinin milli dil şüurunda sistemli və çoxşaxəli təzahürünü göstərir. Müəllif frazeosemantik sahəni “ləçəkli model”lə təqdim edir: mərkəzdə zamanın abstrakt və fəlsəfi səviyyəsini ifadə edən frazeoloji vahidlər, periferiyada isə zamanla yanaşı konkret situasiya, obyekt və qiymətləndirmə semalarını daşıyan vahidlər yerləşir. Bu model zaman anlayışının həm ümumi, həm də konkret səviyyələrdə dərk edildiyini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeosemantik sahə daxilində yer alan vahidlər yalnız denotativ deyil, həm də ekspressiv-üslubi fərqliliklər göstərir; bəziləri kitab üslubuna xas, digərləri isə danışq üslubunda daha fəal işlənir və bu, temporal frazeologiyanın funksional imkanlarının genişliyini göstərir [14, s.18]. Sahə yanaşması temporal frazeoloji vahidlərin sistemli təsnifinə və onların milli-dil şüurundakı yerinin müəyyənləşdirilməsinə səmərəli metodoloji vasitə kimi çıxış edir və rus

frazeologiyası əsasında formalaşdırılmış model germanşünaslıqda, xüsusilə ingilis dilində temporal komponentli frazeoloji birləşmələrin sahə strukturu baxımından nəzəri baza rolunu oynaya bilər. Frazeologiya müstəqil dilçilik sahəsi olsa da, frazeoloji vahidlərin dəqiq tərif, təsnifat prinsipləri və universal klassifikasiya modeli hələ tam müəyyənləşdirilməmişdir; bu, müxtəlif dillərin frazeoloji fondlarının struktur və semantik fərqliliyi ilə bağlıdır. Dilçilik tarixində frazeoloji vahidlərin sistemləşdirilməsi XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir; fransız dilçisi Ş. Balli “Очерк стилистики” (1905) və “Французская стилистика” (1909) əsərlərində frazeoloji birləşmələri erkin birləşmələr, adəti birləşmələr, frazeoloji sıralar və frazeoloji vahidlər kimi qruplaşdırmış, lakin turgun birləşmələrin dərin semantik və struktur xüsusiyyətləri ətraflı izah edilməmişdir [3, s.32]. Rus dilçiliyində isə I.M. Vulfius və S.İ. Abakumov frazeoloji təsnifin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır; Vulfius vahidləri struktur və semantik xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırsa da, meyarların qeyri-sabitliyi səbəbindən geniş elmi qəbul qazanmamışdır [1, s.44], Abakumov isə rus frazeoloji fondunun milli və digər dillərdən alınmış, kalkalaşma yolu ilə yaranmış vahidlərdən ibarət olduğunu göstərmiş, lakin vahid semantik prinsipə əsaslanmadığı üçün müəyyən məhdudiyyətlərə malikdir [1, s.98].

Frazeologiyanın elmi təsnifatında keyfiyyətə yeni mərhələ V.V. Vinogradovun adı ilə bağlıdır; o, frazeoloji vahidləri semantik motivasiya dərəcəsinə görə frazeoloji çatışmalar, frazeoloji bütövlüklər və frazeoloji birləşmələr kimi üç qrupa ayırmış, bu isə onların sərbəst söz birləşmələrindən fərqləndirilməsi və semantik bütövlüyünün müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm metodoloji əhəmiyyət daşıyır. Vinogradovun təsnifatını inkişaf etdirən N.N. Amosova frazeologiyanın geniş anlayışına əsaslanaraq paremioloji vahidlər və kommunikativ xarakterli ifadələri də daxil etmiş, beləliklə frazeologiyanın funksional imkanlarının daha geniş şəkildə araşdırılmasına şərait yaratmışdır [2, s.90]. İngilis frazeologiyasının tədqiqində A.İ. Smirnitskinin struktur-semantik təsnifatı xüsusi yer tutur; o, frazeoloji vahidləri komponentlər arasındakı semantik münasibətlərə görə birvərtəbəli və çoxvərtəbəli frazeoloji vahidlərə ayırmışdır [16, s.78]. Kontekstual yanaşma əsasında aparılan tədqiqatlarda Amosova frazeoloji vahidləri frazemalar və idiomalar kimi təsnif edərək onların yalnız semantik deyil, həm də kontekst daxilində sabit işlənmə xüsusiyyətlərini ön plana çıxarmışdır [2, s.79].

Müasir ingilis frazeologiyasında isə A.V. Kunin frazeoloji vahidləri semantik xüsusiyyətlərinə görə idiomatik, idiofrazematik və frazematik vahidlərə, daha sonra isə struktur-grammatik meyarlar əsasında nominativ, nominativ-kommunikativ, nidamsal və kommunikativ qruplara ayırmışdır [10, s.65]. Beləliklə, germanşünaslıq və dünya dilçiliyində frazeoloji vahidlərin tədqiqi tarixi inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif semantik, struktur, funksional və kontekstual yanaşmalar əsasında formalaşmışdır ki, bu da ingilis dilində temporal komponentli frazeoloji birləşmələrin sistemli və sahə strukturu baxımından araşdırılması üçün möhkəm elmi

baza təmin edir. Frazeoloji vahidlərin dil sistemindəki rolu yalnız leksik və semantik aspektlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların kommunikativ və nitq funksiyaları da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Frazeoloji birləşmələr nitqin müxtəlif üslublarında istifadə olunmaqla həm informasiya daşıyıcısı, həm də ekspressiv vasitə kimi çıxış edir. Onlar danışığın ritmi, emosional tonu və ifadə zənginliyini müəyyən edir. Frazeoloji vahidlər nitqin funksiyasına görə müxtəlif kateqoriyalara bölünə bilər: informativ (məsələn, *spill the beans* konkret sirri açıqlayır), ekspressiv-emosional (məsələn, *a blessing in disguise* həm vəziyyəti izah edir, həm də müsbət emosional ton yaradır), mədəni-tarixi (məsələn, *red tape* milli-mədəni və tarixi konteksti əks etdirir) və humor-ironik funksiyalı (məsələn, *as cool as a cucumber* təsvirlə yanaşı yumorlu kontekst də yaradır). Frazeoloji vahidlərin struktur sabitliyi onların kontekstdə düzgün işlənməsini təmin edir, semantik bütövlük isə metaforik və obrazlı mənanı qoruyur. Konseptual təbiət isə kommunikativ imkanları genişləndirir; A. Langlotz göstərir ki, idiomlar zehni leksikonda bütöv konseptual vahidlər kimi saxlanılır və nitq zamanı sürətlə işlənir [12, s.71]. Temporal komponentlərlə bağlı frazeologiyalar (məsələn, *in the nick of time*, *at the eleventh hour*) hadisələrin zaman ardıcılığını və gedişini ekspressiv şəkildə çatdırır, həm danışığ, həm yazı dilində geniş istifadə olunur. Beləliklə, frazeoloji vahidlər struktur, semantik və funksional aspektləri ilə nitqin zənginliyini və kommunikativ potensialını artıraraq dili həm informasiya daşıyıcısı, həm də milli-mədəni, emosional və kontekstual qatlarla kompleks kommunikativ sistem kimi təqdim edir. Frazeologiyada temporal komponent, yəni zaman anlayışını ifadə edən vahidlər, hadisələrin ardıcılığını, müddətini və nəticəsini dəqiq və ekspressiv şəkildə çatdırır. Bu frazeoloji birləşmələr həm denotativ, həm də ekspressiv-üslubi funksiyalar daşıyır və frazeosemantik sahə yavaşması ilə sistemləşdirilə bilər. Funksional təsnifatına görə, onlar hadisənin başlanğıcını (*at the break of dawn*, *kick off*), gedişini və müddətini (*all in good time*, *from dawn to dusk*), nəticəsini və yekun mərhələsini (*in the end*, *at the eleventh hour*), sürət və intensivliyini (*in a flash*, *in no time*) və gələcək və qeyri-müəyyən zaman anlayışını (*time will tell*, *in the long run*) ifadə edir. Beləliklə, temporal frazeologiyalar nitqin koherentliyini təmin edən, hadisələrin zaman aspektini vurğulayan və ekspressivliyi artıran əsas kommunikativ vasitələrdir. Frazeoloji vahidlərin sahə modeli əsasında öyrənilməsi zamanı temporal komponent müxtəlif segment və mikrosegmentlər üzrə təsnif edilir. Mərkəzində zamanın abstrakt və ümumi anlayışını ifadə edən vahidlər yerləşir, periferiyada isə konkret hadisə, obyekt və ya qiymətləndirmə semalarını daşıyan frazeologizmlər cəmləşir [4, s.18]. Bu yanaşma frazeoloji vahidlərin həm leksik, həm semantik, həm də konseptual səviyyədə araşdırılmasına imkan verir. Temporal frazeoloji vahidlərin kommunikativ funksiyaları da çoxşaxəlidir. Onlar hadisələrin ardıcılığını, başlanğıcını, gedişini və nəticəsini aydın şəkildə göstərməklə nitqin strukturlaşdırılmasına və məntiqi əlaqələndirilməsinin təmin olunmasına kömək edir. Eyni zamanda bu frazeologizmlər

danişığa ritmik, ekspressiv və emosional ton qatararaq dili zənginləşdirir. Beləliklə, temporal komponentli frazeoloji birləşmələr yalnız zaman anlayışını çatdırmaqla kifayətlənmir, həm də nitqin konseptual və kommunikativ zənginliyini artırır. Bu, onları müasir frazeologiyanın və koqnitiv dilçiliyin araşdırma obyektinə çevirmişdir. Frazeoloji vahidlərin müqayisəli tədqiqi tipoloji və koqnitiv baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir; ingilis və rus frazeologiyasında struktur, semantik və funksional fərqlər mövcuddur: ingiliscə vahidlər sabit söz birləşmələri və dəyişməz söz sırası ilə xarakterizə olunur (*kick the bucket* – “ölmək”), rus dilində isə sintaktik çeviklik mümkündür (*бить баклуши* – “vaxt itirmək”), mənanın bütövlüyü qorunur. Semantik baxımdan hər iki dildə ifadələr metaforik və kontekstualdır; rus frazeologiyası milli-mədəni və tarixilik komponentlərlə zənginləşir, ingilis dilində idiomatik sabitlik və koqnitiv vahidlik ön plandadır (*spill the beans* – “sirri açmaq”, *выдать секрет*). Temporal komponent hər iki dildə geniş istifadə olunur: ingiliscə sabit ifadə və metaforik modellərdə (*in the nick of time, at the eleventh hour*), rus dilində isə sahə modeli və müxtəlif leksik vasitələrlə (*в последний момент, с минуты на минуту*). Nitq funksiyaları oxşar olaraq informativ, ekspressiv, emosional və milli-mədəni xüsusiyyətləri əhatə edir; ingilis dilində frazeologizmlər sabit koqnitiv vahid kimi zehni leksikoda qorunur, rus dilində isə daha çevik istifadə olunur. Beləliklə, hər iki dil frazeologiyası nitqin zənginliyini artırmaq, zaman anlayışını ifadə etmək və mədəni-millî məzmunu ötürmək baxımından oxşar funksiyaya malikdir və bu müqayisə digər dillərdə temporal frazeologiyanın tədqiqi üçün metodoloji baza yaradır.

Nəticə: Frazeologiya müstəqil dilçilik sahəsi kimi dilin leksik, semantik və kommunikativ qatlarını əhatə edən kompleks tədqiqat obyektinə olub, frazeoloji vahidlər (idiomlar) mədəni, tarixi və koqnitiv informasiyanı əks etdirir, morfoloji sabitlik, sintaktik çeviklik və metaforik bütövlüyə malikdir. Temporal komponentin frazeosemantik sahə modeli frazeoloji vahidlərin yalnız leksik deyil, həm də konseptual səviyyədə öyrənilməsinə imkan verir, hadisələrin başlanğıcı, gedişi, müddəti, nəticəsi və gələcək proqnozunu ifadə edir. İngilis və rus frazeologiyasında struktur, semantik və funksional fərqlərə baxmayaraq, hər iki dil frazeologiyası nitqin informativ, ekspressiv, emosional və mədəni funksiyalarını təmin edir. Nəticədə, frazeologiyanın və onun temporal komponentinin sistemli təsnifatı, sahə modeli və funksional yanaşmaları dili zənginləşdirmə, milli-mədəni xüsusiyyətləri çatdırma və nitqi strukturlaşdırma imkanlarını ortaya qoyur, ingilis dilində temporal frazeologiyanın tədqiqi üçün möhkəm elmi baza və metodoloji zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abakumov, S. I. (1957). *Phraseology of the modern Russian language*. Moscow: Uchpedgiz.
2. Amosova, N. N. (1963). *Fundamentals of English phraseology*. Leningrad: Leningrad State University Press.

3. Bally, C. (1955). *French stylistics*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
4. Bally, C. (1961). *Outline of stylistics*. Moscow: Progress Publishers.
5. Belyaev, L. K. (1982). *Semantics of phraseological units*. Moscow: Nauka.
6. Cowie, A. P., Mackin, R., & McCaig, I. R. (1993). *Oxford dictionary of English idioms*. Oxford: Oxford University Press.
7. Fernando, C. (1996). *Idioms and idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
8. Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Kunin, A. V. (1996). *English phraseology: A theoretical course*. Moscow: Vysshaya Shkola.
10. Kunin, A. V. (2005). *Course of modern English phraseology*. Dubna: Phoenix.
11. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
12. Langlotz, A. (2006). *Idioms and figurative language: A cognitive linguistic approach*. Berlin: Mouton de Gruyter.
13. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vols. 1–2). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Moon, R. (1998). *Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach*. Oxford: Oxford University Press.
15. Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
16. Smirnitsky, A. I. (1956). *Lexicology of the English language*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
17. Smith, L. P. (1971). *Words and idioms: Studies in the English language*. London: Methuen.
18. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An introduction to language and society* (4th ed.). London: Penguin Books.
19. Vinogradov, V. V. (1977). Main types of phraseological units in the Russian language. In *Selected works: Lexicology and lexicography* (pp. 140–161). Moscow: Nauka.
20. Vinogradov, V. V. (1980). *The Russian language: A grammatical study of the word*. Moscow: Vysshaya Shkola.
21. Wulfiius, I. M. (1940). *Phraseological combinations in the Russian language*. Moscow: Uchpedgiz.
22. Zui, Hainan. (2012). *The phraseosemantic field of temporality in the Russian language*. Moscow: Nauka.

Rəyçi: f.e.d., professor İlham Tahirov